

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ЗМІСТУ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Н. В. Добриденєва

Практичний курс навчання імпровізації в мистецькій школі

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

БІБЛІОТЕКА ВИКЛАДАЧА
ЗАКЛАДУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 37.018.54:781.65(076)

Д57

Добриденєва Н. В. Практичний курс навчання імпровізації в мистецькій школі : методичний посібник з навчальної дисципліни «Імпровізація» для мистецьких шкіл. Київ : Видавництво «АГАТ ПРІНТ», 2019. 48 с.

*Затверджено до друку науково-методичною радою
Державного науково-методичного центру змісту культурно-мистецької освіти
(протокол № 3 від 5 грудня 2019 року)*

Видано за рахунок державних коштів

Укладач:

Добриденєва Н. В. викладач по класу фортепіано, імпровізації та композиції Криворізької міської музичної школи №12, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Рецензенти:

Фалькова М. В. завідувача музично-теоретичним відділом МКЗК «Дніпропетровська дитяча музична школа №3», спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, член Асоціації композиторів Національної всеукраїнської музичної спілки

Чаморова Н.В. викладач відділу теоретичних дисциплін Дитячої музичної школи №4 ім. Д. Д. Шостаковича (м.Київ), спеціаліст вищої категорії, викладач-методист

Ракітянський В. М. методист Криворізького обласного музичного коледжу, спеціаліст вищої категорії, музикознавець, композитор

ISBN 978-966-97944-2-0

© ДНМЦЗКМО, 2019 р.
© Добриденєва Н. В., 2019

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	2
Урок 1 Знайомство з імпровізацією	4
Урок 2 Створення вилучених фрагментів мелодії та підбирання мотивів на слух	5
Урок 3 Створення мелодії на заданий ритм, імпровізація на квінті	7
Урок 4 Підбирання акомпанементу. Вправи «пальчики»	8
Урок 5 Вокальна імпровізація. Створення мелодії на основі літерного позначення гармонії	9
Урок 6 Вокальна імпровізація (продовження теми уроку 5). Вправи-загадки.....	11
Урок 7 Створення мелодії на слова. Гармонізація мелодії	12
Урок 8 Фрази-загадки	14
Урок 9 Транспонування. Оспівування мелодії	15
Урок 10 Виразні властивості регістру	16
Урок 11 Виразні властивості ладу	17
Урок 12 Виразні властивості штриха	17
Урок 13 Різні способи оспівування мелодії.....	19
Урок 14 Використання різних способів оспівування	20
Урок 15 Заповнення стрибка. Секвенція в імпровізації	21
Урок 16 Секвенція в імпровізації (продовження теми уроку 15)	22
Урок 17 Застосування хроматичної гами	23
Урок 18 Обігравання тризвуків та їх обернення	24
Урок 19 Колорування в імпровізації. Підбирання більш різноманітного акомпанементу.....	25
Урок 20 Використання розкладеного септакорду	26
Урок 21 Застосування жанрової імпровізації. Акомпанемент у різних жанрах	27
Урок 22 Застосування імпровізації в різних жанрах.....	28
Урок 23 Застосування імпровізації в різних жанрах (продовження теми уроку 22)	30
Урок 24 Створюємо другий голос	32
Урок 25 Створюємо другий голос (продовження теми уроку 24). Розкладені акорди, більш різноманітний супровід	33
Урок 26 Використання «золотої секвенції» в басу. Дискантування в імпровізації.....	34
Урок 27 Створення акомпанементу по літерних позначеннях гармонії. Різні способи обігравання акордів.....	35
Урок 28 Застосування гармонізації мелодії на прикладах популярної музики	37
Урок 29 Створення імпровізації в басу.....	37
Урок 30 Застосування октавної синкопи в басу	38
Урок 31 Використання обернення септакордів	39
Урок 32 Використання нонакордів	40
Урок 33 Ускладнення фактури лівої руки	41
Урок 34 Вивчення імпровізації в різних стилях	43
Урок 35 Ознайомлення з джазовими стандартами.....	46
<i>Список використаної літератури</i>	47

ВІД АВТОРА

Мистецтво музичної імпровізації бере свій початок із усної народної творчості: пісні та інструментальні мелодії передавалися наступним поколінням із вуст в уста та напам'ять. Це сприяло появі низки елементів імпровізації під час їх виконання. Тому й не дивно, що, наприклад, одну й ту ж саму старовинну народну пісню можна було почути в різних варіаціях, а інструментальні мелодії виконувалися кожна на свій лад.

Явище імпровізації набуло широкого розповсюдження значно пізніше – у часи середньовіччя. Спочатку імпровізування використовувалося у вокальній культовій музиці, тому, що, перш за все, форма її записування була приблизною, неповною (невми, крюки), і виконавці змушені були часто імпровізувати. Згодом, в епоху Відродження, більш високого художнього рівня набуло мистецтво імпровізації композиторів і виконавців. З розвитком інструментальної сольної музики, особливо для клавішних інструментів, імпровізація поступово «переросла» у створення окремих музичних п'єс. Поглиблення музичного змісту, ускладнення його форм у XVIII–XIX ст. вимагали від композиторів точного запису музичних текстів. Тож з кінця XVIII ст. виконавська імпровізація почала поступатися місцем нотному запису, але водночас відбувалося її «відшліфовування». У першій половині XIX ст. набули поширення такі форми імпровізації: вільне фантазування, імпровізування на задану тему. Найчастіше віртуози-інструменталісти демонстрували імпровізаційні номери на завершення концертних програм. Вважалося, що музична імпровізація є необхідною професійною навичкою виконавця, а з XX ст. до неї також почали ставитися й як до важливого засобу розвитку творчих здібностей дітей під час отримання музичної освіти.

Коли дитина зростає, то вона спонтанно вчиться фантазувати, створювати певні образи, й це означає – імпровізувати. Згодом вона починає читати і писати, що ще більше розширює світ її уяви. У музичній мові ще складніше. Коли дитина починає навчання музиці, вона поступово опановує нотну грамоту, завдяки якій вчиться читати, так би мовити, чужі думки. А як навчити її відтворювати власні музичні фантазії, музичні образи, тобто імпровізувати? У сучасній музичній педагогіці імпровізація, на жаль, не відіграє провідної ролі у вихованні професійного музиканта. Своєрідним винятком тут є джазова музика. Музиканти можуть жартувати, що найкраща імпровізація – це досконало підготовлена, й тому ідеальний музикант, що поєднує в собі й композитора, й виконавця, для опанування мистецтвом імпровізації обов'язково повинен звертати увагу на ґрунтовну фахову підготовку з перших кроків навчання.

Мета запропонованої в цьому посібнику методики полягає в тому, щоб у роботі з учнями допомогти викладачу знайти оптимальний шлях для вирішення таких педагогічних завдань: розвинути у вихованців більш глибоке розуміння музики, й у такий спосіб навчити їх вільно музикувати, створювати нові варіанти відомих тем та власні мелодії. На уроках вільного музикування майже немає нот, і це дуже подобається дітям. Саме уроки імпровізації розвивають в учнях ритмічне розмаїття та мелодичну фантазію. Викладач та учень обирають мелодію, надалі учнями самостійно створюються її різні варіанти та акомпанемент й навчання на кожному занятті відбувається в постійному творчому пошуку.

Звісно, навчаючи імпровізації, викладач повинен сам досконало володіти цим мистецтвом. На уроці також важливо не критикувати учня. Навіть два самостійно створених ним звуки слід розцінювати як навчальне досягнення, успіх, різними

засобами підтримувати та заохочувати творчу музичну ініціативу дитини. Якщо в роботі виявиться, що учню занадто складно виконати поставлене викладачем завдання, тоді його можна спростити та надати можливість в інший спосіб відчувати радість моменту від створення власної музики. Викладачу потрібно орієнтувати учня на те, що під час імпровізації не треба зупинятися. Розпочинаючи з легких завдань, на перших уроках треба взяти за основу наступне правило: вигадувати що завгодно, але не зупинятися. Надалі поступово і обережно переходити до імпровізації обома руками. Краще, якщо певний час акомпанемент буде виконувати викладач, а учень паралельно створювати якомога більшу кількість варіантів обігравання мелодії. Якщо учень уже достатньо підготовлений до гри обома руками, то партія лівої руки повинна бути нескладною і вивченою напам'ять, щоб під час імпровізації він не відволікався на акомпанемент. Чим більше досвід учня, тим краще він імпровізує, бо як піаніст він уже володіє багатьма виконавськими навичками: вміє грати гами, арпеджіо, секвенції, більш складний акомпанемент й це також допомагає на заняттях.

Важливою і корисною є робота з початковими вправами зі збірки В. Подвали «Створюймо музику!», які на перший погляд здаються дуже простими. На початковому етапі навчання їх можна виконувати майже на кожному уроці. Ці вправи допомагають опанувати різноманітними навичками для імпровізації.

Уроки з імпровізації поступово розкривають творчий потенціал учня, мелодійну і гармонійну фантазію, волю, образне мислення. Важливо й те, що діти, які оволодіють навичками імпровізації, під час публічних виступів у майбутньому будуть відчувати себе на сцені більш впевнено та сміливо.

Сподіваюся, що більшість випускників мистецьких шкіл, які пройшли курс мистецтва імпровізації, навіть, якщо не планують професійну музичну або композиторську кар'єру, закінчивши навчання, безумовно, зможуть підібрати на слух будь-яку мелодію з акомпанементом і виконувати її в різних варіантах. У такий спосіб буде досягнуто головну мету, поставлену викладачем на початку навчання, – виховати креативну особистість.

Наталія Добриденєва

1. АБСТРАКТНЕ СПРИЙНЯТТЯ НА СЛУХ

Викладач грає гаму, інтервали, тризвуки або їх обернення вгору чи вниз, а учень намагається повторити. Звичайно, це повторення буде не точним, а приблизним, тобто учень відтворює те, що він почув і запам'ятав.

Наприклад: викладач грає інтервал септиму, а учень – квінту.

Це не буде помилкою. Головне, що учень почув широкий інтервал. Те ж саме з акордами. Викладач може зіграти декілька інтервалів і акордів по черзі, а учень – повторити тільки те, що почув.

2. РИТМІЧНІ ЗАПИТАННЯ-ВІДПОВІДІ

Учень відбиває долонями нескладний ритмічний малюнок, а викладач пропонує новий варіант складнішого ритму.

Наприклад:

учень	викладач
	
	
	 і т. ін.

Потім навпаки: викладач відбиває долонями простий ритмічний малюнок, а учень створює імпровізацію на заданий викладачем ритм.

3. РИТМІЧНА ЕСТАФЕТА

Підготувати відповідь на заданий простий ритм, запам'ятати його, повторити і скласти новий.

Наприклад:

викладач	учень
	
	
	
	
	 і т.д.

У цій грі можуть брати участь кілька учнів. Можна водночас використати шумові інструменти.

4. ПРИДУМАТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Викладач підтримує учня акордовим функційним супроводом. У цих вправах прагнути до тоніки.

1 F C G G G C G C

2 C Dm G C F C G C

3 C F G C F C G C

2

УРОК

СТВОРЕННЯ ВИЛУЧЕНИХ ФРАГМЕНТІВ МЕЛОДІЇ ТА ПІДБИРАННЯ МОТИВІВ НА СЛУХ

1. ВПРАВА «ЗАПОВНЕННЯ ПАУЗ»

Замість пауз простукати або відбити долонями різні тривалості:

(♪♪) (♪♪)

4/4 ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪

3/4 ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪

3/4 ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪

2/4 ♪♪♪♪ | ♪♪♪♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪ ♪ | ♪♪♪♪ | ♪ ♪

Далі вправи можна ускладнити: написаний ритм відбивати правою рукою, а придуманий – лівою чи навпаки. Завдання можна урізноманітнити грою на одній клавіші або з використанням сусідніх клавіш у різних октавах кожною рукою по черзі.

2. СТОВРИТИ ПРОПУЩЕНІ ЗВУКИ

учень

викладач

C Dm G C

Dm G C Am Dm G C C

3. ГРАЄМО ЗАПРОПОНОВАНИЙ РИТМ НА ОДНІЙ КЛАВІШІ

Вправу ускладнюємо використанням сусідніх клавіш, через одну або стрибком. Кожний приклад треба закінчувати тонікою.

4. ПІДБИРАННЯ МОТИВІВ НА СЛУХ

Наступні приклади дуже важливі. Спершу потрібно обмежувати завдання двома тактами, далі збільшувати до чотирьох. Запропоновані мотиви намагатися підбирати від різних клавіш.

	викладач	учень	викладач	учень

5. ВЧИМОСЯ ПІДБИРАТИ МЕЛОДІЮ НА КВІНТІ

Завдання 4 грати обома руками, в якому ліва грає квінту.

Наприклад:

The image shows a musical example for a quint interval exercise. It consists of two staves: a treble clef staff and a bass clef staff. The treble staff contains a melody of eighth notes, and the bass staff contains a bass line of chords, each a fifth below the corresponding note in the treble staff. The exercise is in 2/4 time and consists of 8 measures.

і т. ін.

6. ВИПРАВИТИ ПОМИЛКИ

Дописати відсутні або прибрати зайві тривалості:

Такі завдання викладач може придумувати самостійно.

3

УРОК

СТВОРЕННЯ МЕЛОДІЇ НА ЗАДАНИЙ РИТМ, ІМПРОВІЗАЦІЯ НА КВІНТІ

1. РИТМІЧНЕ ЗАПОВНЕННЯ ПАУЗ

Можна запропонувати двом учням одночасно:

2. ПРОБУЄМО ІМПРОВІЗУВАТИ НА КВІНТІ

Наприклад:

3. ПРИДУМАТИ МЕЛОДІЮ НА ЗАДАНИЙ РИТМІЧНИЙ МАЛЮНОК

Запропонувати зіграти від різних ступенів угору або вниз, але прагнути до тоніки.

Ліва рука грає квінту.

Наприклад:

Завдання можна ускладнити стрибками на ширші інтервали:

Завдання можна урізноманітнити грою у високих та в низьких регістрах штрихами legato, non legato, staccato.

4. РІЗНОЧИТАННЯ РИТМУ

Кожний ритмічний малюнок проговорити зі словами.

Наприклад:

Five lines of musical notation in 4/4 and 3/4 time signatures. The first line includes lyrics: і - ха - ли вед - ме - ді на ве - ло - си - пе - ді. The notation includes various note values, rests, and phrasing marks.

Дати можливість учню самому створити новий ритм і проговорити його зі словами.

4

УРОК

ПІДБИРАННЯ АКОМПАНЕМЕНТУ. ВПРАВИ «ПАЛЬЧИКИ»

1. РИТМІЧНА ІМПРОВІЗАЦІЯ

Відповіді в стилі поставленого запитання:

A sequence of rhythmic notes: quarter, quarter, eighth, eighth, quarter, quarter, quarter, quarter.

Викладач пропонує новий ритм,
а учень дає ритмічну відповідь.

2. РИТМІЧНІ ВПРАВИ НА КООРДИНАЦІЮ

Права рука стукає , а ліва нога – і навпаки:

н р

Two lines of rhythmic notation. The first line starts with 'н' above a quarter note, followed by 'р' above a quarter note. The second line continues with eighth notes and quarter notes.

р н

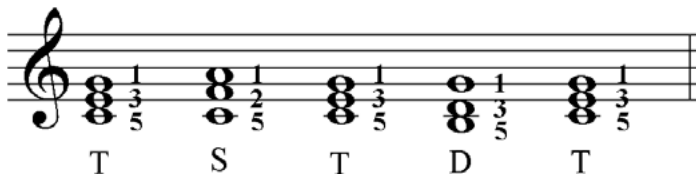
Two lines of rhythmic notation. The first line starts with 'р' above a quarter note, followed by 'н' above a quarter note. The second line continues with eighth notes and quarter notes.

Цей ритмічний малюнок можна стукати інакше:
на кожну тривалість – по черзі рукою і ногою:

р н р н р н р н р н

Two lines of rhythmic notation. The first line starts with 'р' above a quarter note, followed by 'н' above a quarter note. The second line continues with eighth notes and quarter notes.

3. ВПРАВИ «ПАЛЬЧИКИ» АБО ВЧИМОСЯ ПІДБИРАТИ АКОМПАНеМЕНТ

Плавно ведемо верхню терцію на ступінь угору або нижню на ступінь вниз, використовуючи спільні звуки і правильну аплікатуру. З'єднуємо Т з S або Т з D. Ці вправи допоможуть легко підібрати акомпанемент до простих мелодій.

Наприклад, п'єса «Волошка» (збірка Б. Милича):

Корисно вправи «пальчики» грати від усіх білих клавiш, щоб у майбутньому учень міг транспонувати мелодії з акомпанементом у різні тональності.

4. РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЇ

Рукою відбивати заданий ритм, а паузи заповнювати ритмічною імпровізацією. Нога відбиває простий остинатний ритм і навпаки:

5

УРОК

ВОКАЛЬНА ІМПРОВІЗАЦІЯ. СТВОРЕННЯ МЕЛОДІЇ НА ОСНОВІ ЛІТЕРНОГО ПОЗНАЧЕННЯ ГАРМОНІЇ

1. ВОКАЛЬНА ІМПРОВІЗАЦІЯ НА НЕЙТРАЛЬНІ СКЛАДИ

Вокальна імпровізація на нейтральні склади «ля-ля», «ду-ду», «ку-ку» і т. ін.

Імпровізація закінчення фрази (1-2 звуки). Імпровізація пропущених тактів. Нестійке закінчення – інтонація запитання (рух угору). Сійке закінчення – стверджувальна інтонація (рух донизу):

Відразу навчити виокремлювати мотиви-зернята. Якщо мелодія інтонації-запитання рухається ступенями звукоряду, то бажано, щоб інтонація-відповідь рухалася так само. Найпростіший приклад – прийом повторення.

Познайомити дітей з різними музичними прикладами:

П. Чайковський «Полька»; «Гра в конячки»;

«Похорони ляльки»;

М. Глінка «Полька»;

Д. Кабалевський «Клоуни»; «Іжачок»;

«Барабан та труба»;

В. Косенко «Дощик»;

А. Хачатурян «Скакалка»;

Р. Шуман «Веселий вершник»;

С. Прокоф'єв «Марш»

та ін.

2. СТВОРЕННЯ МЕЛОДІЇ НА ОСНОВІ ЛІТЕРНОГО ЗАПИСУ¹

Викладач грає гармонічну послідовність, а учень добирає мелодію під акорди:

C^{''} F G C
C F Dm G
Am Dm G C
F Dm G C

Бажано цим способом музикування займатися на кожному уроці. Він розвиває вміння швидко реагувати на зміну гармонії і знаходити «всліпу» відповідні акордам клавіші.

Спочатку запропонувати учню клавішу соль другої октави і грати її довгими тривалостями. Ця клавіша підходить не під всі акорди. Пропонувати учню використати сусідні клавіші зверху і знизу, поступово збільшуючи діапазон до квінти і октави. Стежити, щоб мелодія була плавною, кожний рядок послідовності – це фраза. Вимагати логічності закінчення фраз, рухатися в тоніку, відчувати форму.

Наприклад:

Вар. 1

і т. ін.

Вар. 2

3. ІМПРОВІЗАЦІЯ МОТИВІВ НА ТРЬОХ СТУПЕНЯХ

Імпровізувати мотиви на трьох ступенях вгору і вниз, пропонувати учню різні варіанти: починати з нижнього, верхнього або середнього звуку. Поступово збільшувати діапазон до квінти і септими.

4. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити такти, яких не вистачає – № 1 і № 2 на С. 9 із збірки В. Подвали².

№ 1 стор. 9

Вар. 1

Вар. 2

Наприклад:

Вар. 3

¹ Гармонічна послідовність – гра акомпанементу за літерним позначенням акордів. С – до, D – ре, Е – мі, F – фа, G – соль, А – ля, Н – сі, В – сі^b. Якщо поруч стоїть «m» – це означає мінор. Два або чотири штрихи над першою літерою означають кількість чвертей. Бас відповідає літері. На два акорди – один бас.

² У наступних уроках, якщо стоїть завдання достворити такти, яких не вистачає, то приклади будуть із збірки: Подвали В. Створюймо музику! 1-2 кл. Київ : Музична Україна, 1990. 61 с.

№ 2 стор. 9

Вар. 1

Вар. 2

5. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити такти, яких не вистачає, у вправі «Літо» (зб. В. Подвали, № 4).

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

6

УРОК

ВОКАЛЬНА ІМПРОВІЗАЦІЯ (ПРОДОВЖЕННЯ ТЕМИ УРОКУ 5). ВПРАВИ-ЗАГАДКИ

1. ВОКАЛЬНА ІМПРОВІЗАЦІЯ. ВИГАДАТИ МЕЛОДІЮ НА ЗАДАНИЙ РИТМ

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

C⁷ Dm G C

Am F Dm G

C F G Am

F Dm G C

Чергувати поступовий рух мелодії із стрибками.

3. СТВОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Створити такти, яких не вистачає, у вправі «Рибки» (зб. В. Подвали, С. 10, № 3). У запропонованій темі є стрибки і звуки на місці. У новоствореному мотиві теж бажано використати стрибки і звуки на місці. Учень повинен уміти продовжити мелодію від усіх ступенів угору і вниз.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

4. ВІДГАДУВАННЯ МЕЛОДІЇ ПО РИТМУ

Проспівати разом з учнем п'єси:

- «Диви-диви» № 2;
- «Прийди, прийди, сонечко» № 5;
- «Волошка» № 8.

Учень намагається запам'ятати мелодії. Далі викладач простує ритм будь-якої пісеньки, а учень повинен відгадати її по ритму.

5. ПІДБІР АКОМПАНЕМЕНТУ ДО НЕСКЛАДНИХ П'ЄС

Підібрати акомпанемент до п'єс: «Диви-диви» № 2, «Прапорці» № 6 на С. 7 із збірки Б. Милича³.

7 УРОК

СТВОРЕННЯ МЕЛОДІЇ НА СЛОВА. ГАРМОНІЗАЦІЯ МЕЛОДІЇ

1. РАЗОМ З УЧНЕМ СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА СЛОВА

Серед літа біля липки
Виграють сопілки, скрипки.
Це не скрипки, не сопілки,
То медок збирають бджілки.

Наприклад:

Спрямувати фантазію учня на те, що мелодія третього рядка повинна бути кульмінаційною і рухатися вгору. Водночас постійно формувати відчуття закінченості фрази.

2. ЖАНРОВА ІМПРОВІЗАЦІЯ

Познайомити учня з простими жанрами: марш, вальс, полька.

Навести приклади відомих п'єс у цих жанрах:

Р. Шуман «Марш»;	М. Глінка «Полька»;
С. Прокоф'єв «Марш»;	Д. Кабалевський «Повільний вальс»;
П. Чайковський «Полька»;	Ф. Шопен «Вальси».

³ У таких завданнях для підбору акомпанементу чи різних варіантів обігравання мелодії будуть представлені приклади із збірки: Б. Милич. Маленькому піаністу. Київ : Музична Україна, 1981. 150 с.

3. ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ ПО РИТМУ

По ритму учень повинен визначити жанр:

4. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити пропущений фрагмент у праві «Рибки» (зб. В. Подвали, С. 10, № 3).

Урізноманітнити мелодію, використовуючи не тільки восьмі, а й шістнадцяті тривалості.

Наприклад:

5. ГАРМОНІЗАЦІЯ МЕЛОДІЇ

На сильній або відносно сильній долі мелодію збагачуємо гармонією. Ліва рука грає бас, який відповідає гармонії. Наприклад, «Волошка» (зб. Б. Милича):

Не завжди звук мелодії є в складі акорду певної функції.

Наприклад, п'єса «Туп-туп» (зб. Б. Милича, С. 16):

Нота «мі», що в дужках, є прохідним звуком, вона не входить до складу G, але ми її гармонізуємо по соль мажору, тому що в даному випадку стоїть функція G.

6. ЗАПОВНИТИ ПАУЗИ

Four lines of musical notation for rhythm exercises. The first line is in 2/4 time, the second in 3/4, and the last two in 4/4. Each line contains a sequence of notes and rests with some notes missing, indicated by vertical lines, for the student to complete.

8

УРОК

ФРАЗИ-ЗАГАДКИ

1. ФРАЗИ-ЗАГАДКИ

Викладач наспівує учневі пісеньку, *наприклад, «Волошка»*, а учень повинен повторити її нотами. Можливе транспонування в інші тональності.

2. СТВОРИТИ ПІСЕНЬКУ НА СЛОВА

Створити разом з учнем пісеньку на слова:

Жабенятко по доріжці
Скаче, витягнувши ніжки,
А вгледівши комара,
Закричало: «Ква-ква-ква!».

На складах «ква-ква-ква» в учня повинна бути щоразу нова імпровізація.

3. ПІДІБРАТИ АКОМПАНЕМЕНТ ДО НЕСКЛАДНИХ П'ЄС

Підібрати акомпанемент до п'єси «Зайчик» (зб. Б. Милича, № 13).

Пропустити третій та п'ятий такти і дати можливість учню придумати новий мотив. У такий спосіб можна пропускати будь-які інші такти і створювати мелодію.

Наприклад:

Two musical staves labeled 'Вар. 1' and 'Вар. 2'. Both are in G major (one sharp) and 4/4 time. They show a sequence of notes and rests, with some notes missing, intended for the student to complete or improvise.

4. ГАРМОНІЗУВАТИ П'ЄСУ «ЗАЙЧИК»

Користуючись завданням 5 (урок 7), самостійно гармонізувати п'єсу «Зайчик» (зб. Б. Милича, № 13). Підібрати акомпанемент і виконувати обома руками.

5. СТВОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Створити такти, яких не вистачає, у вправі «Літо» (зб. В. Подвали, № 4) від усіх ступенів угору і вниз. Ускладнити ритм, використовуючи замість восьмих шістнадцяті.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

Вар. 5

6. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

C Am Dm G
C Am F G
Am Dm G C
F Dm G C

9

УРОК

ТРАНСПОНУВАННЯ. ОСПІВУВАННЯ МЕЛОДІЇ

1. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА СЛОВА

По травичці він стрибає
І сюркоче, і співає,
Заливається, як дзвоник.
Називають його коник.

Співати створену пісеньку під акомпанемент учителя. Водночас акомпаніатор може на свій розсуд змінювати гармонію, відповідно учень також повинен змінити мелодію під нові акорди.

2. ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ МЕТРОРИТМУ

Викладач грає учню болеро, мазурку, марш, вальс, тарантелу, хабанеру. Далі відбиває тільки ритм, а учень повинен відгадати ритмічну загадку викладача.

3. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ БУДЬ-ЯКОЇ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Створити мелодію на основі будь-якої гармонічної послідовності, вибраної з минулих уроків.

4. ТРАНСПОНУВАННЯ НЕСКЛАДНИХ П'ЄС ІЗ ЗБІРКИ Б. МИЛИЧА «МАЛЕНЬКОМУ ПІАНІСТУ»

Вибрати будь-яку п'єсу на розсуд викладача.

5. ОСПІВУВАННЯ ЗВУКІВ МЕЛОДІЇ

Для прикладу візьмемо п'єсу «Волошка» з акомпанементом. Половинні тривалості можна розбити на коротші, застосовуючи оспівування звуків, так зване «плетення мережива» навколо основної мелодії. Використовуємо сусідні клавіші зверху і знизу, через один щабель угору і вниз або заповнюємо прохідними звуками пропущені клавіші. Таким чином ритм і мелодія стають більш різноманітними.

Вар. 1   Вар. 2

Вар. 3   Вар. 4   і т. ін.

10
УРОК

ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕГІСТРУ

1. ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ РЕГІСТРУ

Для прикладу грати учню п'єси із шкільного репертуару в різних регістрах. Дати можливість йому самому виконати нескладні п'єси із збірки Б. Милича в різних регістрах і далі обговорити те, як змінився водночас образ.

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА СЛОВА

Що то є за гість:
Ніжок має шість.
Аж чотири крильця має,
По квітках собі літає?
Не бджола, не джмелик –
Зветься він метелик.

Запитати, в якому регістрі краще відобразити метелика.

Найбільш вдалі варіанти записати разом з учнем. Це будуть його власні композиції.

3. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Вибрати будь-яку мелодію з минулих уроків.

4. ПІДІБРАТИ АКОМПАНЕМЕНТ ДО НЕСКЛАДНИХ П'ЄС

Підібрати акомпанемент до п'єси «Іде, іде дід, дід» (зб. Б. Милича № 10, С. 9). Розбити тривалості, використовуючи оспівування.

5. ГАРМОНІЗУВАТИ П'ЄСУ «ІДЕ, ІДЕ ДІД, ДІД»

Користуючись завданням 5 (урок 7) самостійно гармонізувати п'єсу «Іде, іде дід, дід». Підібрати акомпанемент і виконувати обома руками.

11

УРОК

ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛАДУ

1. ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛАДУ

Грати учню мажорні і мінорні п'єси з дитячого репертуару: Д. Кабалевський «Клоуни», «Частівка»; О. Жилінський «Мишенята» та ін. Мажор не обов'язково повинен бути веселим.

Наприклад: «Колискова» Р. Паулса.

Запропонувати учню грати п'єси «Туп-туп», «Ялинка» в мінорі (зб. Б. Милича, С. 16, 44). За такої умови акомпанемент здійснює викладач.

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА СЛОВА

Вертоліт такий маленький
Сів на квітку золотеньку.
Усміхнулася кульбабка:
Завітала в гості бабка.

Спочатку визначити, в якому ладу буде мелодія.

3. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

D Hm G A
D G Em A
D G Em A
F# Hm A D

4. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити пропущений фрагмент у вправі «Літо» (зб. В. Подвали, № 4). Використати стрибки і шістнадцяті тривалості.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

і т. ін.

12

УРОК

ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ ШТРИХА

1. ВИРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ ШТРИХА

Викладач грає п'єси із збірки Б. Милича різними штрихами. Згодом разом з учнем придумує образи, які можна виконати staccato, legato чи non legato.

Наприклад: дощик, сніжинки, метелик, змія, сонечко і т. ін.

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА СЛОВА

Ще навколо біло-біло,
Та вже сонечко пригріло.
Із-під стріхи: капу-капу!
Прямо цуцику на лапу.
Цуцик носа підставляє,
Цуцик хвостиком виляє:
Він радіє довгожданим
Першим крапелькам весняним.

Г. Бойко

Визначити, яким штрихом і в якому регістрі краще виконати цю мелодію і зобразити крапельки.

3. ПІДІБРАТИ АКОМПАНЕМЕНТ

До п'єси «Туп-туп» (зб. Б. Милича, С. 16 № 19) підібрати акомпанемент, змінити мелодію, використовуючи оспівування. Гармонізувати п'єсу «Туп-туп».

4. СТВОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Достворити такти, яких не вистачає, у вправі «Білка» (зб. В. Подвали, С. 14 № 17), поступово ускладнюючи ритм восьмими тривалостями та використовуючи стрибки.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

Вар. 5 і т. ін.

5. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

C Am Dm G
C Am F G
Am Dm G C
F Dm G C

6. РОЗБИТИ АБО ЗБІЛЬШИТИ ТРИВАЛОСТІ

1. СТВОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Створити такти, яких не вистачає, у вправі «Загадка» (зб. В. Подвали, С. 11 № 6).

Розбити четвертні тривалості на восьмі. Починати із стрибка та заповнювати його прохідними звуками. Грати від усіх ступенів угору і вниз.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

C Am Dm G

C Am₇ F G

C Am₇ Dm G

C A^b G C

3. РІЗНІ СПОСОБИ ОСПІВУВАННЯ ЗВУКІВ МЕЛОДІЇ

У п'єсі «Нарешті настали холоднечі» (зб. Б. Милича, С. 14, № 17) змінити перший із повторюваних звуків, використовуючи оспівування сусідніх клавіш через одну або прохідні звуки зверху і знизу.

Наприклад:

Старшим учням запропонувати мелодію М. Лєграна «Шербурзькі парасольки»:

Наприклад:

14 УРОК

ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ СПОСОБІВ ОСПІВУВАННЯ

1. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Am⁷ Dm F G

Am Dm F E

F Dm G C

C₇ F G C

Використати стрибки і поступову мелодію.

2. ІМПРОВІЗАЦІЯ НЕСКЛАДНИХ П'ЄС З ВИКОРИСТАННЯМ РІЗНИХ СПОСОБІВ ОСПІВУВАННЯ ЗВУКІВ ТА ЇХ ЧЕРГУВАННЯМ

У п'єсах «Бім-бом», «Курчата», «Тінь» (зб. Б. Милича, С. 34) підібрати акомпанемент, змінити перший з повторюваних звуків, використовуючи оспівування сусідніх клавіш через одну або прохідні звуки зверху і знизу. Чергувати різні прийоми обігравання.

3. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити пропущений фрагмент у правій «Баю-баю» (зб. В. Подвали, С. 15, № 13) від усіх ступенів угору і вниз. Розбити восьми на шістнадцяті, використовуючи поступову мелодію і стрибки.

Наприклад:

4. СТВОРИТИ НОВУ МЕЛОДІЮ ЗАМІСТЬ ПРОПУЩЕНИХ ТАКТІВ

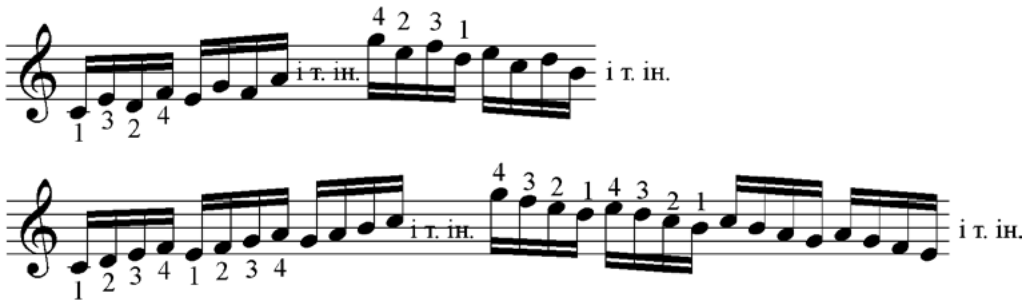
У п'єсі «Ввечері красна дівця» (зб. Б. Милича, С. 72, № 7) викладач пропускає деякі такти, а учень замість них повинен створити нову мелодію. Старшим учням запропонувати мелодію М. Лєграна «Шербурзькі парасольки».

1. ЗАПОВНЕННЯ СТИБКА ПРОХІДНИМИ ЗВУКАМИ

У п'єсах «Зайчик та лисичка» та «Тином-таном» (зб. Б. Милича, С. 43, № 18; С. 78, №17) підібрати акомпанемент, заповнити стрибки прохідними звуками.

2. ВИКОРИСТАННЯ СЕКВЕНЦІЙ В ІМПРОВІЗАЦІЇ

Грати наступні секвенції як вправи:

3. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕКВЕНЦІЙ

Створити мелодію на основі гармонічної послідовності.

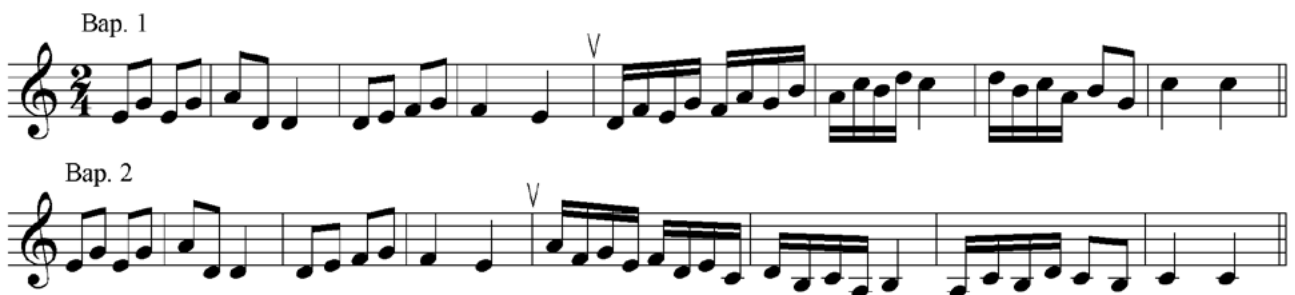
Використовувати секвенції та чергувати їх:

Am⁷ Dm F G
Am Dm F E
F Dm G C
C₇ F G C

4. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ, КОРИСТУЮЧИСЬ СЕКВЕНЦІЯМИ

Створити пропущені фрагменти, користуючись секвенціями (зб. В. Подвали, С.16, №1).

Наприклад:

5. ІМПРОВІЗАЦІЯ П'ЄСИ З ВИКОРИСТАННЯМ ОСПІВУВАННЯ ЗВУКІВ МЕЛОДІЇ І ЗАПОВНЕННЯ СТИБКА

Грати з акомпанементом вправу «Ялинка» (зб. Б. Милича, С. 44, № 19) з використанням оспівування і заповнення стрибка.

1. ВИКОРИСТАННЯ СЕКВЕНЦІЙ В ІМПРОВІЗАЦІЇ (ПРОДОВЖЕННЯ)

Грати такі секвенції як вправи:

2. СТОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ СЕКВЕНЦІЇ ІЗ СТИБКОМ

Am⁷ Dm F G
Am Dm F E
F Dm G C
C₇ F G C

Використати секвенцію із стрибком. Стрибок може бути довільний: на кварту, квінту, сексту або септиму, тобто куди влучить четвертий палець.

3. СТОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Створити такти, яких не вистачає (зб. В. Подвали, С. 16, № 2). Використати секвенцію із стрибком.

Наприклад:

4. ІМПРОВІЗАЦІЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАПОВНЕННЯ СТИБКА

У п'єсі «Ялинка» (зб. Б. Милича, С. 44, № 19) пропустити 3-4-й та 7-8-й такти, використати секвенцію із стрибком. Для старших учнів запропонувати теми з популярних пісень.

1. ВИКОРИСТАННЯ ХРОМАТИЧНОЇ ГАМИ В ІМПРОВІЗАЦІЇ

У вправі № 11 на С. 19 (зб. В. Подвали) створити пропущені фрагменти з використанням хроматичної гами.

Наприклад:

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ, КОРИСТУЮЧИСЬ ХРОМАТИЧНОЮ ГАМОЮ І СТРИБКАМИ

Використати стрибки і хроматичну гаму:

Dm₇ Gm C A
 Dm₇ Gm C A
 Dm₇ B C F
 Dm₇ E Am Am

3. СТВОРИТИ ПРОПУЩЕНІ ФРАГМЕНТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ХРОМАТИЧНОЇ ГАМИ

У п'єсі «Ой, ду-ду» (зб. Б. Милича, С. 45 № 21) замість 3-го та 4-го тактів грати хроматичну гаму.

4. ВИКОРИСТАТИ ХРОМАТИЧНУ ГАМУ В ПІСНІ І. БІЛИК «СНІГ» (ДЛЯ СТАРШИХ УЧНІВ)

Наприклад:

1. МУЗИЧНІ ДІАЛОГИ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Викладач створює мотиви, а учень намагається їх повторити.

Під час музикування бажано не зупинятися.

Dm F Gm A
Dm Gm C A
Dm Gm C F
B E^b A Dm

2. ОБИГРАВАННЯ ТРИЗВУКІВ ТА ЇХ ОБЕРНЕННЯ В ІМПРОВІЗАЦІЇ

Створити пропущені такти (зб. В. Подвали, С. 19, № 14).

Звернути увагу на те, що в темі є обігравання тризвуку. У своїй музичній відповіді використати обігравання тризвуків та їх обернення. Далі ускладнити ритм із застосуванням раніше вивчених прийомів: стрибки, гами, діатонічні та хроматичні секвенції. Грати від усіх ступенів угору та вниз.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

Вар. 4

Вар. 5

3. ЗБІЛЬШИТИ ТРИВАЛОСТІ

У п'єсах: «Дощик», «Ладушки» (зб. Б. Милича, С. 82, № 23 та С. 83, № 25) восьмі тривалості замінити на четвертні.

Для старших учнів запропонувати наступні приклади із збірника: «Фортепіано» (2 клас): В. Цагарейшвілі «Дятел», Й. Гайдн «Менует G dur»: замість шістнадцятих тривалостей використати четвертні; А. Коломієць «Український танець»: замість шістнадцятих – восьмі тривалості. Із збірника «Фортепіано» (3 клас): Д. Кабалецький «Клоуни»: замість шістнадцятих – восьмі тривалості; А. Хачатурян «Андантіно», Р. Шуман «Веселий селянин повертається з роботи»: замість восьмих – четвертні тривалості.

1. КОЛОРУВАННЯ В ІМПРОВІЗАЦІЇ

Показати учню існуючі мелізми: форшлаги, морденти, трелі, арпеджіато, групето.

2. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕЛІЗМІВ

Dm⁷ G C₇ A

Dm G Gm A

Dm Gm C₇ F

Dm B C F

Використати набуті раніше прийоми.

3. СТВОРИТИ ФРАГМЕНТ, ЯКОГО НЕ ВИСТАЧАЄ В ПРИКЛАДІ

Створити пропущений фрагмент (зб. В. Подвали, С. 19, № 12) від усіх ступенів угору та вниз. Користуватися вивченими раніше прийомами.

Наприклад:

Вар. 1

Вар. 2

4. ВЧИМОСЯ ДОБИРАТИ БІЛЬШ РІЗНОМАНІТНИЙ АКОМПАНЕМЕНТ

Для урізноманітнення акомпанементу використовувати такий прийом: лівою рукою першим і п'ятим пальцями охоплюємо октаву. Другий палець автоматично знаходиться в потрібному місці.

Наприклад:

«Ялинка»:

Учням старших класів пропонується пісня О. Білаша «Два кольори»:

20
УРОК

ВИКОРИСТАННЯ РОЗКЛАДЕНОГО СЕПТАКОРДУ

1. РОЗКЛАДЕНИЙ СЕПТАКОРД

Ознайомити учня з септакордами.

Наприклад C_7 . Будуємо великий мажорний септакорд від ноти «до» – чотири звуки через одну клавiшу і беремо звуки один за одним як арпеджіо. Виконувати розкладений септакорд дуже зручно і звучить він красиво.

Грати розкладені септакорди як вправу від усіх білих клавiш: CM_7 , Dm_7 , Em_7 , FM_7 , G_7 , Am_7 .

Наприклад:

2. СТОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ. ЧЕРГУВАТИ РОЗКЛАДЕНІ СЕПТАКОРДИ З ГАМАМИ

C''	Am	Dm	G
C	Dm	G	C
Am	Dm	G	C
F	Dm	G	C

3. СТВОРИТИ ТАКТИ, ЯКИХ НЕ ВИСТАЧАЄ

Створити такти, яких не вистачає, у вправі «Загадка» (зб. В. Подвали, С. 11 № 6). Використати розкладені септакорди. *Наприклад:*

Вар. 1

Вар. 2

Вар. 3

4. ЗАПОВНИТИ СТРИБКИ В П'ЕСАХ

Заповнити стрибки в п'єсах: «Попід гай» (С. 81 № 22); «На ковзанці» (С. 85 № 27) І. Філіпп «Колискова» у зб. «Фортепіано» (1 клас); Б. Барток П'єса (на угорську народну тему) у зб. «Фортепіано» (2 клас).

5. ЗБІЛЬШИТИ АБО ПОДРОБИТИ ТРИВАЛОСТІ

Збільшити або розбити тривалості в п'єсах: «Дощик» (С. 82 № 24); «Ой, за гаєм, гаєм» (С. 103 № 1); «Ой ти, дівчино, заручена» (С. 104 № 3); «Женчичок-брєнчичок» (укр. нар. пісня), Г. Телеман «П'єса» у зб. «Фортепіано» (1 клас); І. С. Бах «Волинка» у зб. «Фортепіано» (2 клас); А. Хачатурян «Андантіно» у зб. «Фортепіано» (3 клас).

21
УРОК

ЗАСТОСУВАННЯ ЖАНРОВОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ. АКОМПАНеМЕНТ У РІЗНИХ ЖАНРАХ

1. ЖАНРОВА ІМПРОВІЗАЦІЯ

Нагадати учню про різні жанри: марш, вальс, полька, мазурка, полонез.

Жанрову імпровізацію починаємо з акомпанементу:

марш

вальс

полька

Будь-яку нескладну п'єсу із збірки Б. Милича можна зіграти в різних жанрах. Обов'язково починати зі вступу, щоб налаштувати виконавця і слухача на майбутній жанр. У деяких учнів виникають певні труднощі під час переходу від дводольного або чотиридольного розміру в тридольний, тобто у вальс.

Для полегшення завдання імпровізацію в жанрі вальсу краще розпочинати з довгої тривалості.

Наприклад, «Волошка»:

2. АКОМПАНЕМЕНТ У РІЗНИХ ЖАНРАХ

Грати акомпанемент як вправи в різних жанрах від усіх білих клавіш.

Виконувати в різних жанрах п'єси із збірки Б. Милича.

3. СТВОРИТИ МЕЛОДІЮ НА ОСНОВІ ГАРМОНІЧНОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Створити мелодію, вибравши будь-яку з вивчених на попередніх уроках.

22
УРОК

ЗАСТОСУВАННЯ ІМПРОВІЗАЦІЇ В РІЗНИХ ЖАНРАХ

1. ІМПРОВІЗАЦІЯ В ЖАНРІ МАРШ

Беремо п'єсу «Дибиди-диди» і підбираємо характерний для маршу акордовий акомпанемент.

Згодом ускладнюємо мелодію пунктирним ритмом із застосуванням імітації барабана і труби:

2. ЖАНР МАЗУРКА

У жанрі мазурки необхідна пульсація першої долі:

3. ЖАНР ПОЛОНЕЗ

У жанрі полонезу перша доля триває до повного прослуховування «формули полонезу» в акомпанементі:

4. ЖАНР ВАЛЬС

В імпровізації в жанрі вальсу «плести мережива» навколо мелодії. Половинні тривалості можна зменшити на четвертні. Імпровізацію урізноманітнюємо коротшими тривалостями з використанням гамоподібних послідовностей:

5. ЖАНР ПОЛЬКА

Вживаємо обігравання звуків мелодії, прохідні звуки, гами, стрибки:

Імпровізувати в жанрах нескладні п'єси із збірки Б. Милича з використанням раніше засвоєних способів обігравання мелодії.

Можна застосувати зміну ладу, регістру, штрихів.

ЖАНРОВА ІМПРОВІЗАЦІЯ (ПРОДОВЖЕННЯ ТЕМИ)

Для учнів старших класів пропонуються приклади жанрів з ускладненою фактурою і різноманітними способами обігравання мелодії «У лісі, лісі темному».

Тема:

1. ЖАНР ВАЛЬС

Використано заповнення стрибка і розкладені септакорди:

2. ЖАНР ПОЛЬКА

Використано гами і стрибки:

3. ЖАНР ПОЛОНЕЗ

Використано гармонізацію та обігрування мелодії:

4. ЖАНР МАРШ

Використано пунктирний ритм:

5. ЖАНР МАЗУРКА

Використано оспівування основних звуків мелодії сусідніми:

24
УРОК

СТВОРЮЄМО ДРУГИЙ ГОЛОС

1. СТВОРЮЄМО ДРУГИЙ ГОЛОС

Одним із способів збагачення мелодії є додавання до основного мотиву терції або сексти.

Наприклад, «Ялинка»:

C C G C F C G CFC

C A Dm G C F C A Dm G CFC

Щоб урізноманітнити звучання можна чергувати терції і сексти. Пропонуються наступні приклади із шкільного репертуару, де мелодію можна доповнити інтервалами: «Фортепіано» (1 клас): «Старовинна французька пісня», «Женчикок-бренчикок» (укр. нар. пісня), А. Рюїгрок «Горе ляльки»; «Фортепіано» (2 клас): Й. Гайдн «Менует G dur», В. Косенко «Скерцино», Ю. Щуровський «Український танець»; «Фортепіано» (3 клас): С. Павлюченко «Фугета», Д. Кабалевський «Клоуни».

1. ВЧИМОСЯ РОЗКЛАДАТИ АКОРДИ, ЩОБ УРІЗНОМАНІТНИТИ СУПРОВІД

Партію супроводу можна урізноманітнити розкладеними акордами, оберненнями тризвуків, арпеджіо та використанням «альбертієвих басів». Такі фігурації часто використовуються в етюдах, сонатних *allegro*, а також у супроводі до естрадних (популярних) мелодій та пісень. У своїх творах, імпровізаціях та в підборі акомпанементу до мелодій і пісень учні можуть використати таку фігурацію:

A musical exercise consisting of 17 numbered measures, split between two systems of staves. The first system contains measures 1 through 9, and the second system contains measures 10 through 17. Measures 1-9 are in treble clef, while measures 10-17 are in bass clef. The exercise features various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and includes triplets in measures 15 and 16. Measure 17 shows a change in time signature to 3/4.

2. СТВОРЮЄМО ДРУГИЙ ГОЛОС (ПРОДОВЖЕННЯ ТЕМИ)

Учням старших класів для створення другого голосу запропонувати відомі популярні пісні або інструментальну музику з використанням різного акомпанементу.

Наприклад, приспів до пісні В. Івасюка «Червона рута»:

A musical score for the chorus of the song 'Chervona Ruta' by Vasyl Ivasiuk. It is presented in piano accompaniment with two systems of staves. The first system shows the first four measures, and the second system shows the next four measures. The music is in 4/4 time and features a mix of chords and moving lines in both the treble and bass clefs.

Приспів до пісні «Harry End» з репертуару гурту «ПАРА НОРМАЛЬНИХ»:

The image shows a piano accompaniment for the chorus of the song 'Harry End' by the band 'Пара Нормальних'. The score is written in 4/4 time and the key of A minor (three flats). It consists of three systems of two staves each (treble and bass clef). The bass line features a prominent 'golden sequence' of eighth notes: A2, G2, F2, E2, D2, C2, B1, A1. The treble part provides harmonic support with chords and melodic fragments.

26
УРОК

ВИКОРИСТАННЯ «ЗОЛОТОЇ СЕКВЕНЦІЇ» В БАСУ. ДИСКАНТУВАННЯ В ІМПРОВІЗАЦІЇ

1. «ЗОЛОТИЙ БАС» АБО «ЗОЛОТА СЕКВЕНЦІЯ»

Для прикладу візьмемо тональність ля мінор (Am):

The image shows the 'Golden Bass' sequence in A minor, written in bass clef with a 4/4 time signature. The sequence consists of the following notes: A2, G2, F2, E2, D2, C2, B1, A1, all beamed together as eighth notes.

Такий бас використовується під час підбору акомпанементу до мелодій, в яких є секвенції.
Наприклад, мелодія А. Раміраса «Жайворонок»:

The image shows a piano accompaniment for the melody 'Жайворонок' by A. Ramires. The score is written in 6/8 time and the key of A minor. The bass line uses the 'Golden Bass' sequence as a accompaniment. The treble part contains the melody, which includes a sequence of notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F4, E4, D4, C4, B3, A3, G3, F3, E3, D3, C3, B2, A2.

Також з допомогою «золотого баса» можна швидко підібрати акомпанемент до приспіву пісні І. Білик «Сніг», до фрагменту музики з кінофільму М. Леграна «Шербурзькі парасольки».

2. ДИСКАНТУВАННЯ ЯК СПОСІБ ІМПРОВІЗАЦІЇ

Дискантування – від латинського: *dis* – роздроблення, *cantus* – спів. Тобто, дискантувати мелодію означає – змінювати її, ніби «огорнути» новим верхнім голосом. Якщо це фортепіанний дует, то один із виконавців грає мелодію, а другий «на цьому тлі» створює імпровізацію. Якщо це сольна гра, то краще вибирати мелодії, де є паузи між мотивами. Паузи можна заповнити імпровізаціями на октаву вище. Для прикладу пропонуються мелодії С. Уандера «I Just Called to Say I Love You» або гурту «ABBA» «The Winner Takes It All».

Наприклад, гурт «ABBA» «The Winner Takes It All»:

27
УРОК

СТВОРЕННЯ АКОМПАНЕМЕНТУ ПО ЛІТЕРНИХ ПОЗНАЧЕННЯХ ГАРМОНІЇ. РІЗНІ СПОСОБИ ОБІГРАВАННЯ АКОРДІВ

1. ЛІТЕРНЕ ПОЗНАЧЕННЯ АКОРДІВ

Літерне позначення акордів значно полегшує прочитання гармонії.

Виконавці популярної та джазової музики здебільшого користуються таким записом:

C – до, D – ре, E – мі, F – фа, G – соль, A – ля, H – сі, B – сі^b.

Якщо поряд з літерою стоїть «m» – це означає мінор.

2. ВЧИМОСЯ АКОМПАНУВАТИ ПО ЛІТЕРНИХ ПОЗНАЧЕННЯХ АКОРДІВ

C^{''} Am Dm G

Над літерою C стоїть два штрихи. Це означає, що права рука грає два акорди «до мажор», а ліва – бас, який відповідає цій літері, тобто «до». Важливо відразу навчитися поєднувати акорди між собою плавно, використовуючи спільні звуки.

C   Am   Dm   G

Якщо учневі важко відразу знаходити спільні звуки, можна дозволити грати тризвуками. Як вправу учню можна дозволити грати усі гармонічні послідовності, що знайомі йому з минулих уроків.

3. РІЗНІ СПОСОБИ ОБІГРАВАННЯ АКОРДІВ

Акомпанемент можна урізноманітнити: розкласти акорди різними способами і ускладнити партію лівої руки:

Викладач може запропонувати різні варіанти обігравання акордів.

Можна застосувати дует одночасно на двох фортепіано. Один учень грає гармонічну послідовність, обіграє гармонію різними способами, а другий імпровізує на гармонію або на задану викладачем мелодію. Такий спосіб музикування дуже подобається дітям.

28 УРОК

ЗАСТОСУВАННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ МЕЛОДІЇ НА ПРИКЛАДАХ ПОПУЛЯРНОЇ МУЗИКИ

1. ГАРМОНІЗАЦІЯ МЕЛОДІЇ НА ПРИКЛАДАХ ПОПУЛЯРНОЇ МУЗИКИ

Учням подобається підбирати на слух улюблені мелодії. А якщо гармонізувати, то будь-яку відому мелодію можна виконати яскравою акордовою фактурою. Таким чином можна гармонізувати і відому мелодію, і естрадну пісню.

Наприклад, пісню «Moment of Glory» із репертуару гурту «Scorpions»:

29 УРОК

СТВОРЕННЯ ІМПРОВІЗАЦІЇ В БАСУ

1. ІМПРОВІЗАЦІЯ В БАСУ

Для прикладу візьмемо нескладну послідовність: C⁷ Am Dm G

Найпростіший спосіб гри по літерах – це коли права рука грає два акорди четвертними тривалостями, а ліва – один половинний бас.

2. ДОДАТКОВИЙ БАС

Ускладнюємо завдання для лівої руки: замість граємо   , за такої умови звуки не змінюємо. Такий спосіб виконання в лівій руці назвемо додатковий бас.

Наприклад: C Am Dm G

У такий спосіб грати будь-які послідовності.

3. ПРОХІДНІ ЗВУКИ АБО ОСПІВУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗВУКІВ БАСУ

Далі використовуємо оспівування основних звуків басу або прохідні звуки. Практично ті ж самі прийоми, що були на минулих уроках під час обігравання мелодії в партії правої руки:

C Am Dm G C Am Dm G C C

4. УСКЛАДНЕННЯ РИТМУ

Далі ускладнюємо ритм прохідними півтонами:

C Am Dm G C

Цю саму гармонічну послідовність можна транспонувати в інші тональності. У басу чергувати між собою різні варіанти обігравання основних звуків, а партію правої руки відповідно ускладнити різноманітними обіграваннями акордів. Як наслідок щоразу матимемо новий варіант акомпанементу.

30
УРОК

ЗАСТОСУВАННЯ ОКТАВНОЇ СИНКОПИ В БАСУ

1. ОКТАВНА СИНКОПА В БАСУ

C Am Dm G

Ускладнюємо ритм, додаючи прохідні півтони:

C Am Dm G C

2. УРІЗНОМАНІТНЕННЯ ГАРМОНІЇ В ПАРТІЇ ПРАВОЇ РУКИ

Можна урізноманітнити партію правої руки. У кожному акорді (якщо це тризвук) замість основного тону другим пальцем беремо звук на клавішу вище. Утворюється секунда, яку ми розв'язуємо в основний тон першим пальцем на legato:

Якщо до такої партії правої руки додати октавну синкопу в басу, вийде дуже оригінальний акомпанемент.

31
УРОК

ВИКОРИСТАННЯ ОБЕРНЕННЯ СЕПТАКОРДІВ

1. ОБЕРНЕННЯ СЕПТАКОРДІВ

Можна швидко навчитися грати обернення септакордів.

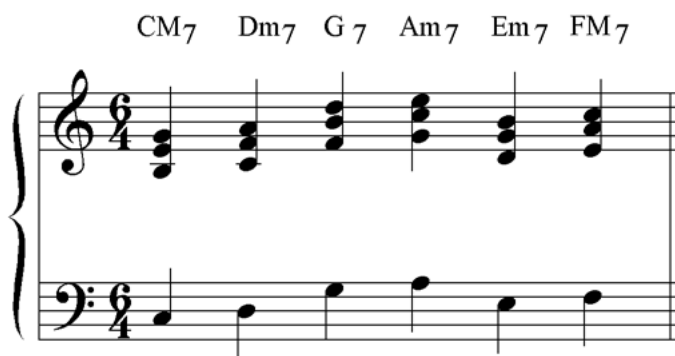
Великий мажорний септакорд позначається M_7 .

Гармонічні послідовності можна урізноманітнити і збагатити використовуючи септакорди:

C^7M_7 , A_m7 , D_m7 , G_7 .

Можна виконувати септакорди звичайним способом: чотири звуки через одну клавішу.

Проте для зручності гри, замість основного тону в правій руці беремо звук на ступінь нижче, а основний тон – завжди в басу, тому що обернення акордів завжди визначається по басу.

2. ОБЕРНЕННЯ ТРИЗВУКІВ

Те ж саме з оберненнями тризвуків:

Наступну гармонічну послідовність грати так, щоб основний звук акорду був на ступінь нижче. Слід звернути увагу на те, що ця гармонічна послідовність написана в тональності мі мінор (Em), тому враховуємо ключовий знак фа #.

Em⁷ Am⁷ D⁷ H⁷
 Em⁷ Am CM⁷ D⁷
 GM⁷ CM⁷ Am⁷ D⁷
 GM⁷ CM⁷ H⁷ Em⁷

3. ГРА ГАРМОНІЧНИХ ПОСЛІДОВНОСТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ОБЕРНЕННЯ ТРИЗВУКІВ І СЕПТАКОРДІВ

Грати гармонічні послідовності септакордами, користуючись різними варіантами обіграння басу.

32 ВИКОРИСТАННЯ НОНАКОРДІВ

1. ВЧИМОСЯ ГРАТИ НОНАКОРДИ

Можна швидко навчитися грати нонакорди.

У партії правої руки граємо септакорд на терцію вище від основного тону. Якщо це CM₉, то будемо від ноти «мі». Основний тон завжди в басу:

2. РОЗВ'ЯЗАННЯ НОНАКОРДІВ

Нонакорд гарно звучить з розв'язанням, це коли верхній звук рухається на ступінь униз:

3. РОЗКЛАДАННЯ НОНАКОРДІВ

Нонакорди можна розкласти в такий спосіб:

4. ГРА ПО ЛІТЕРНОМУ ЗАПИСУ ГАРМОНІЧНИХ ПОСЛІДОВНОСТЕЙ З НОНАКОРДАМИ

Грати будь-які гармонічні послідовності нонакордами з використанням різних варіантів обігравання басу.

33
УРОК

УСКЛАДНЕННЯ ФАКТУРИ ЛІВОЇ РУКИ

1. УСКЛАДНЕННЯ ФАКТУРИ ПАРТІЇ ЛІВОЇ РУКИ

Під час гри за літерними позначеннями акордів супровід можна урізноманітнити яскравими обіграваннями та ускладненнями ритму. Між першим і п'ятим пальцями беремо не октаву, а септиму, а права рука грає акорди або їх обернення на тон нижче основного. Так, як це показано в уроці 31, завдання 1.

Наступні приклади на гармонічній послідовності:

Am₇ Dm₇ G₇ E₇:

Септакорди можна розкласти:

Наступний приклад – імітація бас-гітари:

Ускладнюємо ритм, а права рука грає септакорд на терцію вище від основного тону. Утворюємо нонакорд:

У наступному прикладі в партії лівої руки ритм ускладнюється синкопою, а партія правої руки вже розглядалася в уроці 30, завдання 2.

Запропонованими варіантами для лівої руки можна грати будь-яку гармонічну послідовність, а правою імпровізувати.

2. ФОРТЕПІАННІ ДУЕТИ

Дітям дуже подобається імпровізувати на основі гармонічної послідовності або самостійно створювати різні варіанти акомпанементу. Також улюбленим способом музикування є гра в дуеті на одному чи двох фортепіано, коли один з учнів акомпанує, а другий виконує імпровізацію на задану мелодію. Виконавець першої партії грає обома руками в октаву. Так народжуються цілком неординарні фортепіанні ансамблі.

1. ІМПРОВІЗАЦІЯ В РІЗНИХ СТИЛЯХ

Щоб досягнути імпровізації такого рівня, потрібно зробити аналіз твору: визначити форму, фактуру акомпанементу, проаналізувати, якими прийомами той чи інший композитор викладає мелодію, і на підставі аналізу спробувати імпровізувати твори з шкільного репертуару.

Наприклад, фрагменти деяких творів.

К. Черні (редакція Г. Гермера) I ч.:

№ 1

Musical score for K. Cherni, No. 1, first part. The score is in 2/4 time and consists of two staves. The right hand features a complex, rhythmic melody with many sixteenth notes, while the left hand provides a simple harmonic accompaniment with chords and single notes.

№ 5

Musical score for K. Cherni, No. 5. The score is in 6/8 time and consists of two staves. The right hand has a melodic line with eighth notes, and the left hand has a bass line with eighth notes and rests.

В. Моцарт Соната C dur:

Musical score for V. Mozart, Sonata C major, first part. The score is in 2/4 time and consists of two staves. The right hand has a simple melody with quarter notes, and the left hand has a bass line with eighth notes.

Musical score for V. Mozart, Sonata C major, second part. The score is in 2/4 time and consists of two staves. The right hand has a melodic line with eighth notes and a trill (tr) at the beginning. The left hand has a bass line with quarter notes and rests.

М. Клементі Сонатина С-дур (ор. 36 № 3):

ДЖАЗОВІ СТАНДАРТИ

Джазова імпровізація – це найвищий рівень майстерності музиканта. У джазовій музиці багато напрямків і стилів. Нижче запропоновано окремі поради стосовно виконання джазових стандартів на заняттях з джазовою імпровізацією.

У виконанні джазової музики існують свої закономірності. Зокрема, так зване тріольне розділення передбачає виконання восьмих тривалостей не рівно, а ніби кульгаючи – злегка виділяючи кожную другу ноту.

Ритмічний малюнок з восьмих нот пишеться , а виконується , прораховуючи до трьох.

Як підготовчі вправи можна порадити прочитання ритму складами «Ду-Бі», де «Ду» повинно звучати довше, ніж «Бі».

Характерні для джазу синкопи виконуються також по особливому. Синкопований звук злегка акцентується, а четверта тривалість скорочується.

Під час записування ритмічного малюнку або чверті повинні звучати або .

Якщо синкопа перевищує по довжині четвертну тривалість або , то вона тримається стосовно своїй довжині.

Наступні приклади в стилі балади (зб. В. С. Симоненка. Мелодии джаза. Антология. Киев, 1984. 319 с.) акомпанувати, імпровізуючи в басу, як показано в уроках 29, 30. Правою рукою грати септакорди і нонакорди, як показано в уроках 31, 32.

С. Фостер «Ріка Соумі»:

К. і С. Вільямс «Лікарня Святого Джеймса»:

* C₋₇ – септакорд із зниженою септимою;

* F[#]₀₇ – зменшений септакорд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бриль И. М. Практический курс джазовой импровизации : учеб. пособ. / ред. Ю. Н. Холопова ; предисл. Ю. Саульского. Москва : Сов. композитор, 1987. 104 с.
2. Гельфгат Г. Л. Сочинения и основы импровизации. Импровизация на фортепиано. Программа и методические указания для детских музыкальных школ и школ искусств. Киев : Республиканский методический кабинет, 1989. 56 с.
3. Ляховицкая С. С. Задания для развития самостоятельных навыков при обучении фортепианной игре в младших классах детских музыкальных школ. Ленинград : Музыка, 1979. 50 с.
4. Мальцев С. М., Шевченко Г. А. Опыт обучения детей гармонии и импровизации. Вып. 1. Обучение в классе общего фортепиано хоровой студии ДМШ. Ленинград : ЛОЛГК, 1986. 60 с.
5. Милич Б. Маленькому піаністу. Посібник для дошкільників. Київ : Музична Україна, 1981. 150 с.
6. Подвала В. Д. Створюймо музику! 1-2 класи ДМШ, ДШМ. Київ, 1990. 61 с.
7. Подвала В. Д. Створюймо музику! 3-4 класи ДМШ, ДШМ. Київ, 1992. 124 с.
8. Симоненко В. С. Мелодии джаза. Киев : Музична Україна, 1984. 319 с.
9. Степурко О. М. Блюз, джаз, рок. Универсальный метод обучения импровизации на любом инструменте со звуковым приложением. Москва : б. и., 1994. 145 с.
10. Тургенева Э. Ш., Малюков А. Н. Пианист-фантазер. Учебное пособие по развитию творческих навыков и транспонированию (в 2-х частях). Москва : Советский композитор, 1987, 1988.
11. Фалькова В. М. Навчання композиції та імпровізації обдарованих дітей: Методичний посібник для викладачів початкових навчальних закладів. Дніпропетровськ, 2010. 59 с.
12. Чугунов Ю. М. Гармония в джазе. Учебно-методическое пособие для фортепиано. Москва : Советский композитор, 1988. 156 с.
13. Шабанова Т. Д. Основи імпровізації [ноти] : навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I-II рівнів акредитації. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. 129 с.
14. Шатковский Г. И. Развитие музыкального слуха и навыков творческого музицирования. Москва : ВММК, 1986. 91 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Наталія Вікторівна Добриднєва

ПРАКТИЧНИЙ КУРС НАВЧАННЯ ІМПРОВІЗАЦІЇ В МИСТЕЦЬКІЙ ШКОЛІ

МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Видано за рахунок державних коштів

Нотний редактор, набір тексту: Є. О. Рябошапка

Редактори: М. М. Бриль, Ін. М. Ковальчук
Відповідальна за випуск: В. М. Зінченко

Відповідальність за надані до друку матеріали несе автор

Підписано до друку 12.12.2019. Формат 60x84 1/8. Гарнітура Din Pro.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5,58. Наклад 500 пр.

Видавництво «АГАТ ПРІНТ»

Адреса: 04080, м. Київ, вул. Аляб'єва, 3.

Тел.: +38 (044) 239-2667 (багатоканальний),

+38 (066) 379-08-91, +38 (067) 402-44-70

E-mail: info@agatprint.com.ua Home page: www.agatprint.com.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК 4257 від 26.01.2012.

Віддруковано в друкарні «АГАТ ПРІНТ»

ДОБРИДНЄВА Наталія Вікторівна – викладач по класу фортепіано, імпровізації та композиції, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист. Закінчила Криворізьке державне музичне училище по класу фортепіано та Криворізький національний університет за спеціальністю «Музичне мистецтво». Працює в Криворізькій музичній школі № 12. Автор збірки фортепіанних дуетів «Мої імпровізації – дітям» та методики викладання імпровізації. Її учні неодноразово виборювали призові місця на всеукраїнських та міжнародних виконавських і композиторських конкурсах. У 2019 р. номінована на премію «100 успішних українців» за версією журналу UKRAINIAN PEOPLE.

Державний науково-методичний
центр освіти
культурно-мистецької
освіти